

O
P
A
S

MÄTÄSVAARAN

SOTA-AIKAINEN KAIVOSKYLÄ

VALTAKUNNALLISESTI ARVOKAS KULTTUURIYMPÄRISTÖ

LIEKSA
MISSÄ KORPI SIELLÄ KULTA

Lieksan kaupunki 2020

Julkaisu koottu Jyväskylän yliopiston kulttuuriympäristön tutkimuksen kenttätöleirien 2018–2019 ja arkistomateriaalien pohjalta, Mätäsvaaran kyläläisten toiveita kuullen yhteistyössä Lieksan kaupungin kanssa.

Tulokset koonnut *Anni Suuronen*

OTA YHTEYTTÄ

Lieksan kaupunki, matkailuneuvonta

+ 358 10 10 11 680

asiakaspalvelu@lieksa.fi

MÄTÄSVAARAN SOTA-AIKAINEN KAIVOSKYLÄ

VALTAKUNNALLISESTI ARVOKAS KULTTUURIYMPÄRISTÖ

- 4 Mätäsvaara — kaivoskylästä kulttuuriympäristöksi
Asko Saarelainen
- 6 Alueen kartta & kohteet
- 10 Omavarainen kaivosyhteisö
Lieksan korvessa 1939–1947
- 15 Aalto, Hellström & Liljeqvist — Mätäsvaaran kuuluisat
arkkitehdit
- Alvar Aalto* Tyypitalojen C2- ja C3-mallit
työläisperheille
- Rivitalot & muut pientalot* Työnjohto & virkailijat
- Bertel Liljeqvist* Ylimmän kaivosjohdon talot
- Thure Hellström* Radanvartijan tupa
- 22 "Hullu-Erkan" löydöstä malmikaivokseksi ja nyky-
päivän suojelukohteeksi
- Jättituotannosta alasajoon
- Kaivostunnelit 60 m ja 100 m tasoilla 1945

Mätäsvaara – kaivoskylästä kulttuuriympäristöksi

Mätäsvaaran kaivoskylä on viime vuosina ollut toimittajien ja tutkijoiden kasvavan mielenkiinnon kohteena. Itä-Suomen maaseutukylistä selvästi poikkeava historia ja *Alvar Aallon* arkkitehtuuri ovat saaneet kulttuurimatkaajat liikkeelle.

Toisen maailmansodan aikana Mätäsvaara koki nopean rakennus- ja nousukauden. Sotatieteellisyydessä käytetyn molybdeenimalmin louhinta ja kyläyhteisön rakentaminen loivat hetkessä noin tuhannen asukkaan yhteisön. Mätäsvaara oli sotavuosina maamme toiseksi suurin kaivos.

Molybdeenin maailmanmarkkinahinnan voimakas lasku hiljensi vilkkaan kylän heti sotavuosien jälkeen. Kylän keskellä sijainneen voimalaitoksen savupiipun räjäyttämisen tiivistä kaivoksen alasajon. Vain tarinat jäivät elämään.

Jyväskylän yliopiston Kulttuuriympäristön tutkimuksen maisteriohjelman opiskelijat vierailivat keväällä 2018 ja 2019 Mätäsvaarassa opintoihinsa liittyneillä kenttäkursseilla yliopistonopettaja *Helena Lonkila*n aloitteesta. Ensimmäisenä vuonna mukana olivat myös Tampereen teknillisen yliopiston arkkitehtuuriopiskelijat. Työelämän haasteisiin tutustuessaan he kartoittivat kaivoskylän menneisyyttä ja ideoivat toimintaympäristön tulevaisuutta.

Opiskelijat ja kylän väki kohtasivat toisensa haastatteluissa ja Lieksan kansalaisopiston järjestämissä kyläilloissa – mahdollisuuksien Mätäsvaarassa. Kyläiltojen anti oli monipuolinen. Nuoret esittelivät tutkimuksiaan ja kyläläiset muistojaan. Lämmin kiitos kaikille mukana olleille.

Tutkimusjakson innoittamana kylälle on valmistunut yhteistyössä Lieksan kaupungin kanssa kolme opastaulua vieraiden

opastamiseen. Taulut sijoittuvat avolouhoksen ja entisen kyläkaupan läheisyyteen.

Opastaulut on laatinut Lieksan kansalaisopiston toimeksiantajana FM, graafinen suunnittelija *Anni Suuronen*, joka oli mukana molemmilla kenttätöleireillä. Parhaimmat kiitokset Annille erinomaisesta yhteistyöstä.

Mätäsvaara, sen menneisyys ja nykyisyys, kiinnostavat ihmisiä. Opasmateriaalia ei juurikaan aiemmin ole ollut saatavissa. Siksi olemme koonneet aineiston myös tähän julkaisuun kaikkien kiinnostuneiden hyödynnettäväksi.

Tutustuessamme kaivoskylän menneisyyteen ja nykypäivään kävelyretkillä tai Vaskiviikon konserteissa, meidän on syytä muistaa, että alueen rakennukset ovat yksityisomistuksessa. Mätäsvaara-Varpasen kyläyhdistyksen puheenjohtaja *Osmo Turunen* tiivistä ajatuksen osuvasti valtakunnallisen median vierailulla: toivottavasti toimittaja muistaa, että tämä on meidän koti.

Miellyttäviä retkiä Mätäsvaaran kulttuuriympäristössä!

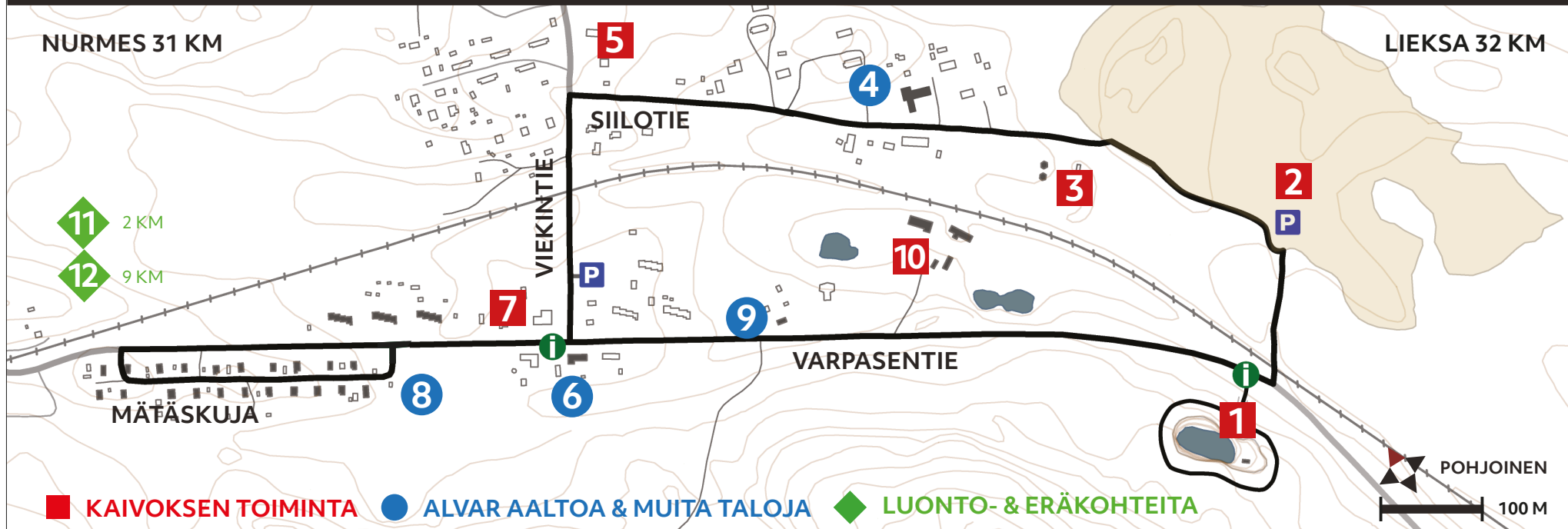
Asko Saarelainen

Rehtori, Lieksan kansalaisopisto
asko.saarelainen@lieksa.fi

KUVA Kyläläiset tutustuvat
Mätäsvaaran kaivoskylän
pienoismalliin kyläillalla
toukokuussa 2019.

LIIKU VAROEN, PYSY POLUILLA JA TEILLÄ KAIVOSTUNNELEIDEN VUOKSI. HIEKKADYYNIT OVAT JÄTEHIEKKAA.

HUOMIOITHAN ALUEELLA LIKKUESSASI, ETTÄ OSA RAKENNUKSISTA ON YKSITYISOMISTUKSESSA JA -KÄYTÖSSÄ.

- 1** **KAIVOSLAGUUNI**
Forsströmin koelouhos 1903, nykyinen kaivosnäyttämö. Koetunneli.
- 2** **JÄTEHIEKKADYYNIT**
Kaivostoiminnan tuloksena syntynyttä jätettä.
- 3** **SIILOTORNI**
Molybdeenimalmin jalostusjärjestelmän jäänteitä.
- 4** **SIILOTIE**
Vanha johdon kerhotalo ja koulu. Tiellä *Liljeqvistin* taloja koillisessa.
- 5** **VANHA VANKILEIRI**
Kaivokselle työmieheksi siirrettyjen sotavankien leiripaikka. Paikalla nykyisin asuntoja.
- 6** **KIRPPUTORI**
Kaivosaikainen kauppakeskittymä, nyk. kirpputori.
- 7** **VANHA VOIMALA**
Kylän sähköntuotannosta vastannut vanha voimala.

- 8** **ALVAR AALLON MÄTÄSKUJA & MUU TYÖLÄISALUE**
Aallon tehdastuotettuja tyyppitaloja, rivitaloja.
- 9** **RADANVARTIJAN TUPA**
- 10** **HISSIKUILUT, MONTUT**
Pudotukset kaivostunneliä. Lammikoiksi muuttuneet avolouhosmontut.
- 11** **KIIPEILYKALLIOITA**
Harrastajakäytössä.
- 12** **KONNANVAARAN LAAVU**
Laavulla WC & nuotiopaikka. Laavureitin alkuun 9 km, laavulle noin 4 km.

MÄTÄSVAARAN KIERROS
YHT. n. 3 KM

P 2 KPL

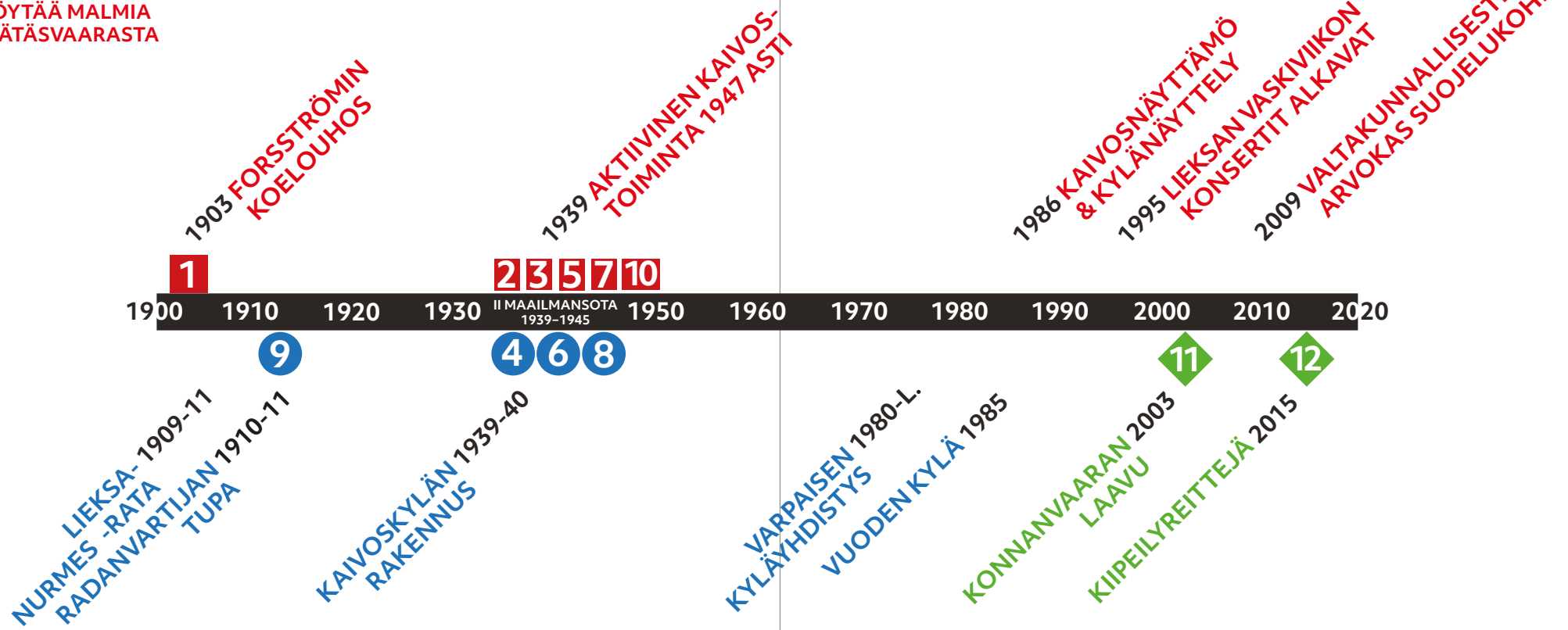
i 2 KPL

INFOKYLTEISSÄ
KOHDEKOHTAISIA
TIETOJA

LISÄTIETOJA
matasvaaran
kaivos.fi

NOIN 1900
ERKKI IKONEN
LÖYTÄÄ MALMIA
MÄTÄSVAARASTA

- 1** **KAIVOSLAGUUNI**
Forsströmin koelouhos 1903, nykyinen kaivosnäyttämö. Koetunneli.
- 2** **JÄTEHIEKKADYYNIT**
Kaivostoiminnan tuloksena syntynyt jätettä.
- 3** **SIILOTORNI**
Molybdeenimalmin jalostusjärjestelmän jätteitä.
- 4** **SIILOTIE**
Vanha johdon kerhotalo ja koulu. Tiellä Liljeqvistin taloja koillisessa.
- 5** **VANHA VANKILEIRI**
Kaivokselle työmieheksi siirrettyjen sotavankien leiripaikka. Paikalla nykyisin asuntoja.
- 6** **KIRPPUTORI**
Kaivosaikainen kauppakeskittymä, nyk. kirpputori.

- 7** **VANHA VOIMALA**
Kylän sähköntuotannosta vastannut vanha voimala.
- 8** **ALVAR AALLON MÄTÄSKUJA & MUU TYÖLÄISALUE**
Aallon tehdastuotettuja tyyppitaloja, rivitaloja.
- 9** **RADANVARTIJAN TUPA**
- 10** **HISSIKUILUT, MONTUT**
Pudotukset kaivostunneleihin. Lammikoiksi muuttuneet avolouhosmontut.
- 11** **KIIPEILYKALLIOITA**
Harrastajakäytössä.
- 12** **KONNANVAARAN LAAVU**
Laavulla WC & nuotiopaikka. Laavureitin alkuun 9 km, laavulle noin 4 km.

Omavarainen kaivosyhteisö Lieksan korvessa 1939-1947

Toisen maailmansodan aikaan Mätäsvaarassa toiminut molybdeenikaivos kohotti nopeasti ympärilleen tiiviin kaivoskylän. Siitä on jäljellä muun muassa *Alvar Aallon* (1898–1976) suunnittelema tehdasvalmisteisia tyyppiomakotitaloja, kylän keskusrakennukset, kaivosinfrastruktuurin raunioita sekä nykyisin näyttämönä toimiva kaivoslaguuni koetunneleineen. Kylä on vuodesta 2009 lähtien ollut Museoviraston valtakunnallisesti arvokkaaksi määrittelemää suojeltua aluetta. Kaivosyhtiö Vuoksenniska Oy lunasti Mätäsvaaran molybdeeniesiintymään kaivosluvan, kun sotateollisuudessa käytetyn molybdeenin almin kysyntä nousi toisen maailmansodan vaikutuksesta. Yhtiö pystytti nopeasti kaivoskylän Lieksan korpeen ja sähköisti Mätäsvaaran kaivostoiminnan aloittamiseksi. Toiminta loppui sodan jälkeen yhtä nopeasti kuin molybdeenin markkina-arvo laski. Sodan aikana malmia toimitettiin Saksaan. Sodan jälkeen 1945–47 viimeiset rikkaat suonet louhittiin Neuvostoliitolle. Suurimmillaan kylässä oli noin 1000 asukasta. Kaivokselle toimitettiin myös työvankeja.

YLLÄ Kylän rakentajia.

OIKEALLA
Mätäsvaaralaisten
toteamuksia.

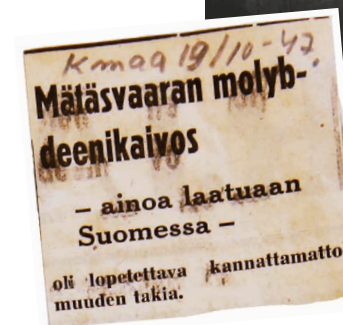
"Vielä ämmän pylly tärähtää,
kun aletaan louhia."

Kaivosyhtiö Vuoksenniska Oy sijoitti omaleimaisen Mätäsvaaran rakentamiseen tuntuvasti, vaikka uusiutumattomat malmivarat tiedettiin rajallisiksi. Yhtiö rakennutti ja antoi työntekijöilleen vuokralle uusia mukavuuksia sisältäneet asunnot, joiden mallit olivat suunnitelleet kuuluisat ajan huippuarkkitehdit. Mätäsvaarassa panostettiin myös yhteisölliseen toimintaan ja hyvinvointiin. Kylä sai valtakunnallista huomiota kansallisesta urheilumenestyksestä erityisesti hiihtokilpailuissa ja voimistelussa. Sosiaaliseen huoltoon panostettiin myös tarjoamalla hyvät terveyspalvelut, vaikka alueella luotettiinkin pitkään tunnetun kansanparantaja *Anni Pölösen* (1889–1960) eli "Viekin mummon" apuun. Hyvin oma-

varaisen kylän muihin palveluihin kuului sosiaalihuollon lisäksi parhaimmillaan neljä kauppa, postiasema, suutari, parturi, apteekki, oma poliisi ja palopäivystys, kolme ravitsemusliikettä, sota-aikainen ruokala, kansakoulu sekä kirjalainaamo. Palvelut olivat pienimuotoisen kylän tarpeisiin mitoitettuja ja toimivat lähinnä kylän keskustassa. Sodan aikana tanssit olivat kiellettyjä, mutta salarientoja pidettiin ja tanssilavatoiminta vilkastui erityisesti sodan loputtua 1945. Sodan aikana kylän jännitteisyyttä lisäsi vaaran päälle sijoitettu armeijan ilmatorjuntayksikkö. Mätäsvaara säästyikin pahimmilta pommituksilta, mutta on sittemmin silti osin raunioitunut ja autioitunut.

"Mätäsvaarassa on
mätäpaise, joka vielä
kerran puhkeaa!"

"Elettiinpä
ennenkin ja
ojast' olutta
juotiin..."

Kaivos työllisti noin 200-300 rintamalta vapautettua miestä. Lisäksi virkailijoina työskenteli noin 30 henkilöä ja polttopuita hankki noin 300. Sotavankeja kaivoksella työskenteli arviolta 100. Sodan jälkeen kaivostoiminta loppui.

3

Sodan jälkeen kaivoksen tuotantoinfrastruktuuri purettiin ja siirrettiin muihin laitoksiin, erityisesti yhtiön Haverin kultakaivokselle. Tuotantorakennuksista on vedellä täyttyneiden avolouhoksien ja niihin kätkeytyvien tunnelien lisäksi jäljellä vain betonisia perustuksia.

Knuu 23/4-50

Valokuvaajan täysosuma. Mätäsvaaran voimalaitoksen savupiippu kaatuu.

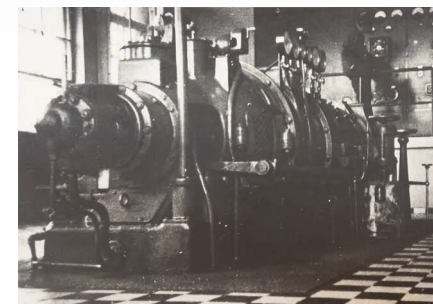
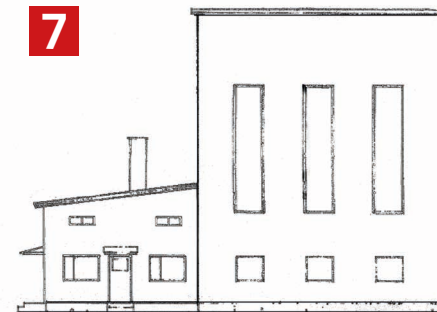
LEHTILEIKE Mätäsvaara sortui symbolisesti kun voimalaitoksen 62 metriä korkea savupiippu kaadettiin vuonna 22.4.1950. Tiilille löytyi sodan jälkeen tarvetta ja uutta käyttöä.

PIIRROS Vanha höyryvoimalaitos. Varpasentien ja Viehintien kulmassa.

VALOKUVA OIK. YLH. Voimalan turbiinikoneisto tuotti kylän energian kaivosaikana.

VALOKUVA OIK. ALH. Voimalaitoksen edessä työnjohdon konemestari Nordlund ja korjausmestari Niemi. Itse kaivoksen lisäksi myös muut kylän laitokset työllistivät asukkaita.

7

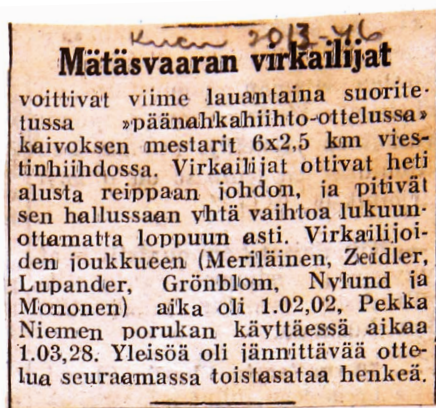

Kaivosajan jälkeen alueella työllisti puuteollisuus.

6

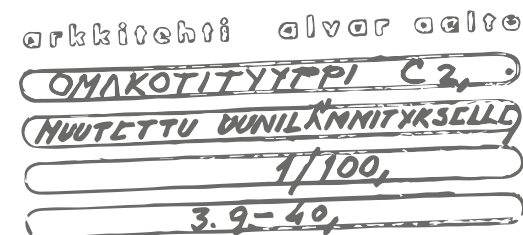

Lapset opiskelivat aluksi parakissa, sittemmin kylän koulutalolla.

Aalto, Hellström & Liljeqvist — Mätäsvaaran kuuluisat arkkitehdit

Alvar Aallon (1898–1976) suunnittelemat tehdasvalmisteiset omakotitalot muodostavat Mätäskujalle tunnelmallisen pientaloalueen. Kylän asuinalueet jakautuivat työläisten, työnjohtajien ja ylimmän johdon alueisiin. Aallon lisäksi Mätäsvaarasta löytyy Thure Hellströmin (1880–1946) ja Bertel Liljeqvistin (1885–1954) arkkitehtuuria. Alueen kaivosrakenteet ovat purettu, mutta pientalot ovat säilyttäneet omaperäisen ilmeensä. Talot ovat osa Mätäsvaaran suojelualuetta.

LEIMA Aallon alkuperäiset piirrokset ovat vuoden 1937 C-sarjasta, mutta niihin tehtiin muutoksia myös vuonna 1940 ennen tilauksen toimittamista. Leima Aallon Mätäsvaaran piirustuksista.

ALLA Rouva Harkonmaa, ensikoti ja vauva. Modernit mukavuudet Mätäsvaaran taloissa helpottivat erityisesti naisten elämää.

ALLA Mätäskujan C2-talo vuonna 2019. Mätäskujan taloista välittyy ulospäin edelleen vahvasti alkuperäisen Aallon suunnitelmien henki. Yksilöllisistä uudistusratkaisuista johtuen Mätäskujan asuinalue on vivahteikas, mutta silti yhteneväisyytensä säilyttänyt.

ALVAR AALTO: TYYPITALOJEN C2- & C3-MALLIT TYÖLÄISPERHEILLE

SUUN. 1937 / 1940 / RAK. 1940
VALM. A. AHLSTRÖM OY
TILANNUT VUOKSENNISKA OY

C2: 18 KPL MÄTÄSKUJAN ALUEELLA / C3: 2 KPL
SIILOTIELLÄ

LISÄÄ AALTOA LÄHELLÄ MÄTÄSVAARAA:
LIEKSANKOSKEN VOIMALAITOS (n. 37 km)

Alvar Aallon suunnittelemat tyyppitalot edustavat 1930-luvulla uudenaikaista suunnittelu- ja rakennustapaa. Siinä taloelementit rakennettiin mahdollisimman valmiiksi tehtaalla. Modernia oli tuolloin myös työläisluokan saataville tulleet mukavuudet kuten juokseva vesi ja sähkölämmitys. Standardisoidussa suunnittelussa pyrittiin tilatehokkaaseen käytännöllisyyteen, kustannusystävällisyyteen ja helppoon muovautuvuuteen. *Aallon* suunnitelmien mukautuvuus näkyykin esimerkiksi siinä, että alunperin yhden perheen taloksi suunniteltu C2-talotyyppi (oik. kuvassa) jaettiin monissa Mätäsvaaran kohteissa kahden perheen asuttaviksi erillisiksi huoneistoiksi. Mätäsvaaran Mätäskujalle sijoitettiin vuonna 1940 kaivosyhtiö Vuoksenniska

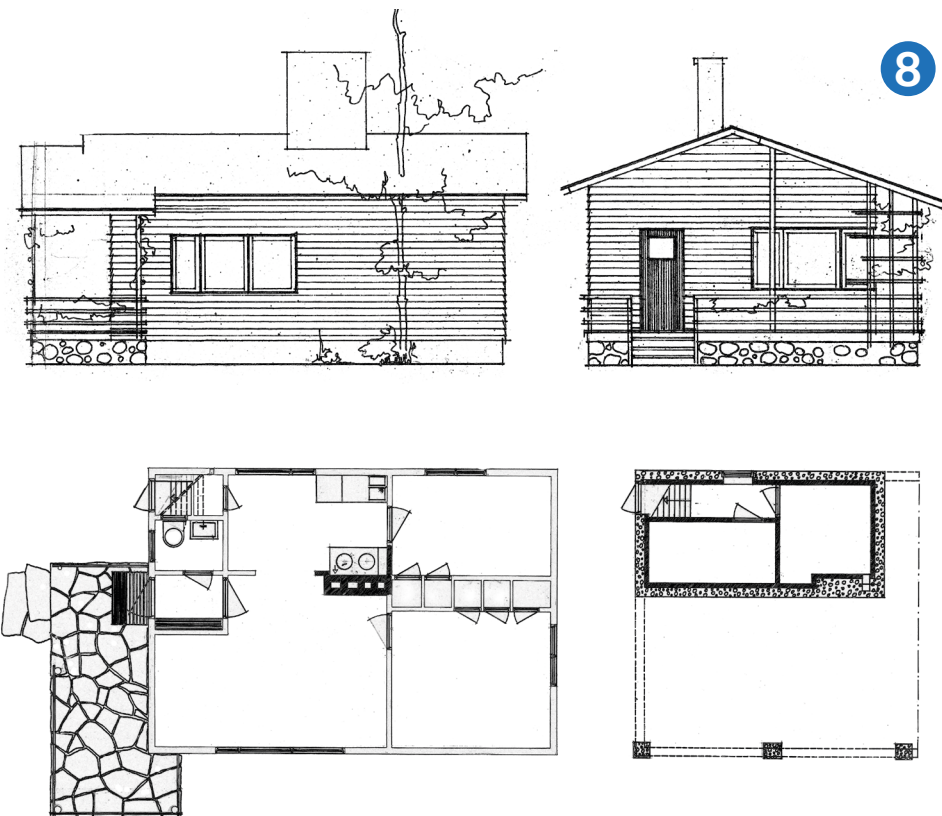
Oy:n tilauksesta 11 kappaletta yhten perheen 54 m²:n taloja (malli C2a) ja 11 kappaletta kahden perheen huoneistoiksi jaettuja 27 m²:n asuntoja (malli C2b). C2-tyyppiin kuului 3 huonetta, keittiö, WC, kellari ja puuvaja. Lisäksi Mätäsvaaraan toimitettiin kolme kappaletta *Aallon* suunnittelemaa samantapaista C3-tyyppiä sekä näiden lisäksi ilmeisesti yksi lahjana saatu näytetalo. Alkuperäisen julkisivun puulaudoitus on arveltu olleen sävyltään tervatunruskea.

Taloelementit rakennettiin A. Ahlström Oy:n Varkauden tehtaalla. Talokohtaisia muutoksia tehtiin paikan päällä jo rakennusvaiheessa. Kun kaivostoiminta vuonna 1947 loppui, kaivosyhtiö Vuoksenniska purki ja siirsi osan taloista muuhun käyttöön. Moni perhe ostikin talon yhtiöl-

tä omakseen. Vuosien varrella yksityisomisteisiin taloihin on tehty monenlaisia muutoksia. Osassa Mätäsvaarassa säilyneistä *Aallon* taloista asutaan vuoden ympäri ja osa toimii ke-säasuntoina.

Mätäsvaaran tyyppitalot olivat jo aikanaan erityisessä arvossa, sillä vastaava mukavuusaste oli työläisasunnoissa vielä hyvin harvinainen. Paikallise-
sta arvostuksesta huolimatta

useimmille Mätäsvaaran tyyppitalot paljastuivat vasta 2000-luvulla *Alvar Aallon* suunnittele-miksi. *Aallon* tyyppitaloalueita löytyy Mätäsvaaran lisäksi myös esimerkiksi Varkaudesta ja Kot-kasta. Mätäsvaaran pientaloyh-teisössä erityistä on sen kytkey-tyminen koko kylän kattavaan valtakunnallisesti arvokkaaseen kulttuuriympäristöön, jolla on mielenkiintoinen historia sekä edelleen kiinnostava nykyisyys.

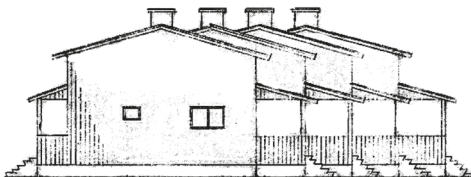

RIVITALOT: TYÖNJOHTO & MUUT PIENTALOT: VIRKAILIJAT

RAK. VUOKSENNISKA OY
1939 / VARPASENTIE
RIVITALOT & VIEKINTIE
MUUT PIENTALOT

Mätäsvaaraan rakennettiin 1939 omakotitalojen lisäksi seitsemän rivitaloa. Rivitaloissa oli joko neljä 62 m²:n tai neljä 57 m²:n asuntoa, joissa kussakin yksi tai kaksi huonetta, keittiö, WC, kellari, ja vintti sekä vesijohto ja uunilämmitys. Rivitalot rakennettiin aluksi työnjohdolle ja ammattitaitoisille työmiehille perheineen. Taloilla on ollut värikäs historia: yksi vaurioitui talvisodan pommituksessa, yksi paloi ja toinen autioitui, osa ostettiin heti kaivoksen lopetettua yksityisomistukseen ja osa toimi Lieksan kaupungin vuokra-asuntolina. Talot ovat Varpasentiellä. Viekintieltä kääntyvät Mättääntie ja Alinankuja kätkevät sisäänsä esimerkiksi konttoristien ja muiden virkailijoiden omakotityypitaloasuntoja.

VALOKUVAT Mätäsvaaran
ensimmäinen taksi & muutto rivareilla

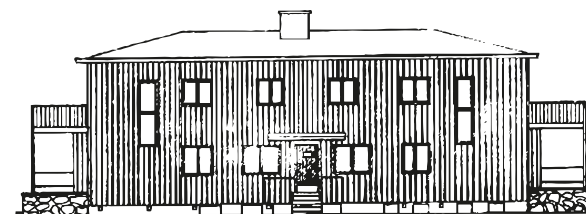
BERTEL LILJEQVIST: YLIMMÄN KAIVOSJOHDON TALOT

RAK. VUOKSENNISKA OY 1939 / SIILOTIE

LISÄÄ LILJEQVISTIÄ LÄHELLÄ MÄTÄSVAARAA:
NURMEKSEN SIUNAUSKAPPELI (n. 36 km)

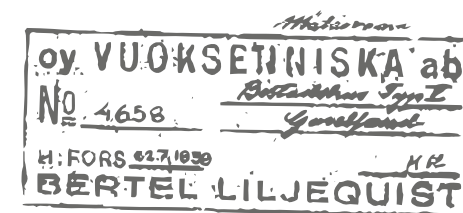
Kirkkoarkkitehtuuristaan tunnettu Bertel Liljeqvist (1885–1954) suunnitteli Mätäsvaaran ylimmän johdon Siilotiellä sijaitsevat asuintalot. Klassismista vaikutteita ottanut tyyli istuu omintakeisesti asuntoarkkitehtuuriin. Asuintaloissa oli pinta-alaa jopa 185 m²:ä, mutta osa asunnoista oli jaettu huoneistoihin. Ylin johto asui selkeästi omalla alueellaan, nykyaikasta poiketen lähimpänä tuotantotiloja.

Myöhemmin Lieksan kaupunki lunasti taloja ja niissä toimi koulu ja lastenkoti vuoteen 1978 asti. Talot ovat yksityisomistuksessa. Ylimmän johdon talot sijaitsevat hieman kauempana tiestä, mutta Siilotielle näkyy hyvin yleisessä käytössä ollut klubi- ja konttoritalo (toimi myöh. kouluna). Työläisten keskuudessa päällystö oli enimmäkseen hyvin pidettyä, vaikka sosiaalinen luokkaistuminen olikin kylässä vahvaa.

4

Liljeqvistin taloista osa on autioituneita ja osin mahdollisessa sortumisvaarassa sisältäpäin. Ulkopinnoissakin on vaurioita, mutta talot ovat yhä hätkähdyttävän erikoisen näky keskellä korpea. Talot sijaitsevat Siilotien koillispuolella.

THURE HELLSTRÖM: RADANVARTIJAN TUPA

SUUN. 1907 / RAK. VALTION RAUTATIED 1910-1911

LISÄÄ HELLSTRÖMIÄ LÄHELLÄ MÄTÄSVAARAA:

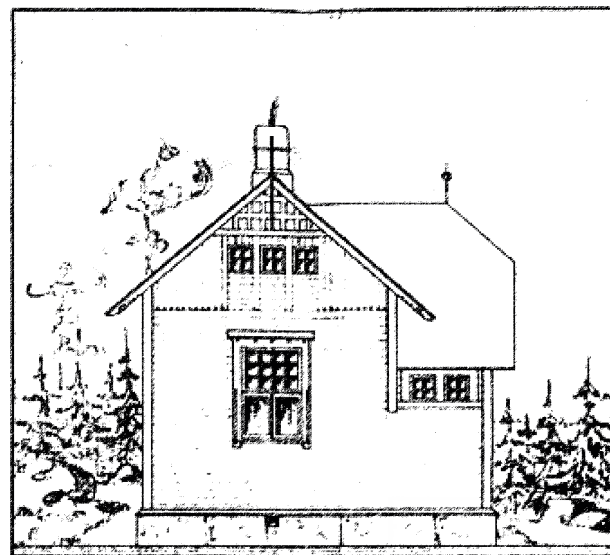
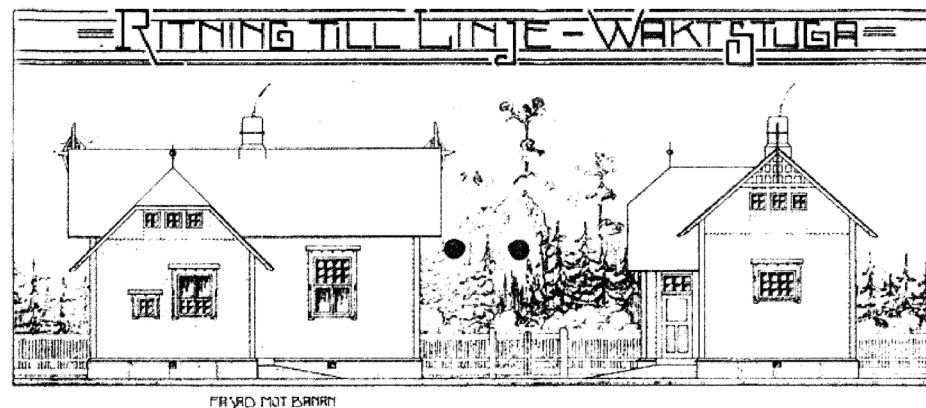
JOENSUU-NURMES -RADAN ASEMARAKENNUKSI, MM. LIEKSAN ASEMAN ASEMARAKENNUS, ASEMAPÄÄLLIKÖN TALO, TAVARAMAKASIINI, VETURITALLI & ASUINKASARMI (n. 32 km)

Vanha radanvartijan tupa on Mätäsvaaran alueen ensimmäisiä korven keskelle kohonneita rakennuksia. Talo rakennettiin, kun Valtion Rautatiet ryhtyi rakentamaan Lieksa-Nurmes-välin rataosuutta 1900-luvun alussa. Kaivoksen aloitettua aktiivitoimintansa päätti kaivoyhtiö siirtää rautatietä kylän mitalta noin 100 metriä pohjoiseen, jolloin vanha radanvartijan tupa menetti alkuperäisen käyttötär-

koituksensa. Kaivostoiminnan aikaan kaivoksen johdon aloitteesta mökkiin asutettiin Karjalan kannakselta sotaa evakoon joutunut pariskunta. Heille annettiin tehtäväksi parantaa kaivoksen ravitsemuksellista omavaraisuutta ja radanvartijan tuvasta muodostui pieni maatila. Rakennus edustaa jugend-tyyliä. Hellström on tunnettu suurten ja pienten suomalaisasemien asema-arkkitehtuuristaan.

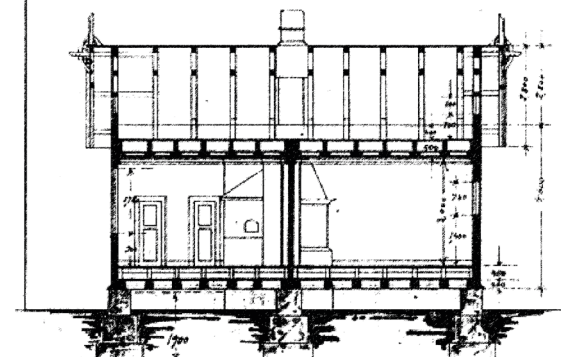
Radanvartijan tupa vuonna 2018. Hellström on tunnettu suurista jugend-tyylisistä asemarakennuksista. Mätäsvaaran tupa kiteyttää Hellströmin tyyli-irteet ja ajan muodin kodikkaan mökin kokoiseksi.

9

Hellströmin suunnitelmista huokuu lämmin kansallisromantiikan sävyttämä maalais-tunnelma. Tavallisesti jugend-nimellä Suomessa tunnettu tyyli vaikutti erityisesti Euroopassa vahvimmitaan 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuvuosikymmenille. Tyylille ominaista ovat pehmeät, toisteiset koristeelliset yksityiskohdat ja tasapainoiseen kokonaisilmeeseen pyrkivä orgaanisuus.

Myös art nouveaua tunnettu koristeellisuus antoi 1920-luvulla tilaa modernisemmalle ja uusklassiselle muotokielelle. Näitä tyyliuuntia edustivat sekä Alvar Aalto että Bertel Liljeqvist. Niiden muotokielessä koristeellisuuden ajateltiin sisältyvän rakenteen muotoihin ja näin rakennukset virtaviivaistuivat.

"Hullu-Erkan" löydöstä malmikaivokseksi ja nykypäivän suojelukohteeksi

Erik Ikosta kutsuttiin Laukku-Erkaksi ja Hullu-Erkaksi hänen kulkiessaan Lieksan metsissä tutkimassa kivinäytteitä vuosisadan vaihteessa. Hullu-Erkasta tulikin Kultu-Erkka, kun alueelta löytyi malmivaroja, joiden arvoa selvitettiin 1900-luvun alussa. Kaivosyhtiö Vuoksenniska Oy aloitti alueella molybdeenin (MoS_2) kaivostuotannon sotateollisuuden tarpeisiin vuonna 1939 pääasiakkaanaan Saksa. Tuotanto jatkui vielä muutaman vuoden sodan jälkeen neuvostoliittolaisen kysynnän vuoksi. Malmimetallia on käytetty lähinnä sotateollisuuden erikoisteräksissä. Kaivos työllisti parhaimmillaan noin 300 miestä, joista noin sata oli työhön toimitettuja sotavankeja. Nykyisin näyttämönä toimiva Forsströmin koelouhos on ensimmäinen alueen kolmesta avolouhoksesta. Siihen kuuluu myös maanpäällinen koetunneli, josta pääsee kallioseinämästä laguunin yllä näkyvälle suuaukolle. Avolouhoksen syvä monttu on muiden kaivosrakenteiden tapaan täyttynyt vedellä kaivoksen lopetettua toimintansa 1947.

Malmi pakattiin noin 50 kg vetoisiin puisiin laatikoihin, joihin painettiin päälle kuvan mukainen merkintä. Mallilaatikko ja painamisessa käytetty sapluuna ovat säilyneet kokoelmassa.

Vasemmalla kaivoksen hissikuilujen tornimaiset rakenteet, joilla malmia nostettiin kaivostunneleista. Rakenteisiin kuului myös henkilö- ja tavarahissi. Kuvassa oikealla näkyy yksi kolmesta avolouhoksesta, joista porauduttiin sisälle tunneleihin. Nykyisin avolouhos on Forsströmin koelouhoksen (kaivoslaguuni) ja Ratamontun tapaan muuttunut lammeeksi. Kuvassa oikealla kaadettu savupiippu. Kuvan rakenteista on jäljellä lähinnä raunioita ja muutama rakennus.

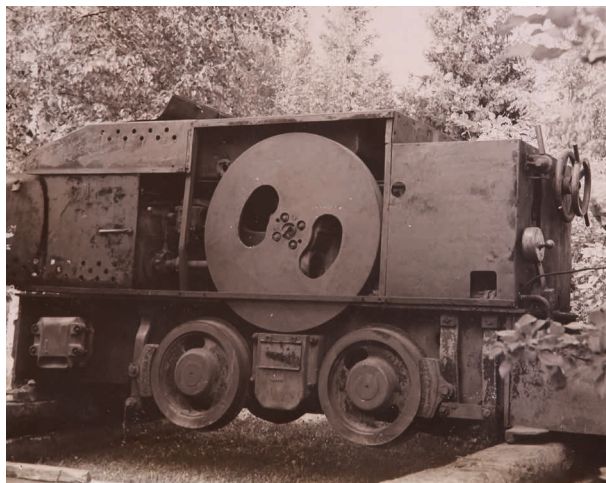
Kun molybdeenia sisältänyt kiviaines oli saatu nostetuksi hissikuilujen avulla maanpinnalle, se murskattiin ja kuljetettiin 130 metriä pitkällä hihnalla rikastamolle. Matkalla aineksen seasta poimittiin pois puukappaleet ja muu tarpeeton materiaali. Tämän jälkeen kiviaines murskattiin vielä kahdesti yhä hienompiin osiin ja säilöttiin sitten silppuna kahteen 900 tonnin vetoiseen betonisiiloon odottamaan rikastusprosessia. Murskaimistosta on jäljellä vain kuvassa näkyvien siilojen betoniset osat.

JÄTTITUOTANNOSTA ALASAJOON

Sodan aikana Mätäsvaara oli Suomen toiseksi suurin kaivos. Malmia louhittiin kolmessa vuorossa parhaimmillaan 1000 tonnia päivässä. Yhteensä malmia tuotettiin 1 154 000 tonnia vuoteen 1947 mennessä. Malmisuonen molybdeenipitoisuus oli alunperinkin melkoisen alhainen. Kun sodan jälkeen kysyntä laski ja maailmalla tehtiin uusia molybdeenilöytöjä, muuttui kaivoksen toiminta kannattamattomaksi. Tuotantokustannukset olivat yhtäkkiä viisinkertaiset malmista saatavaan hintaan nähden. Tästä johtuen Vuoksenniska Oy purki nopeasti Mätäsvaaran tuotantorakenteet ja siirsi ne muille toimipisteilleen, erityisesti Haverin kultakaivokselle. Kaivosraken-

nelmista ei jäänyt paljon jäljelle ja nykyisin luonto on ottanut haltuun vanhat louhosmontut. Osa jäljelle jääneistä taloista on autioitunut, mutta monet yksityisille henkilöille myydyt asuintalot ovat yhä käytössä. Alueella on yhtenäisiä pientaloalueita, joista löytyy muun muassa *Alvar Aallon* pientaloja. Kylän elämä ei siis loppunut kaivoksen alasajoon. Omavarainen ja vahvan yhteisöllinen alunperin 1000 hengen kaivoskylä jatkoi eloaan. 1980-luvulla Forsströmin louhokselle rakennettiin näyttämö, jolla järjestettiin suosittu kaivosmusikaali. Nykyisin näyttämö mahtavine akustiikkoineen pääsee parhaiten oikeuksiinsa Lieksan Vaskiviikon kesäkonserteissa.

Vuoronsa jälkeen pölyisestä tunnelista nousut kaivostyöntekijä oli tavallisesti melkoinen näky. Varustetaso vaihteli ja työolosuhteet olivat vaaralliset – paras turva oli hyvä työtoveri. Himmeiden ja usein ajoittain samuneiden lamppujen valossa tunneleissa liikkui miesten lisäksi kiskovaunuja, joilla malmia kuljetettiin hissikuiluihin nostettavaksi. Valokuvassa vaunuja vetänyt kaivosveturi Deutz.

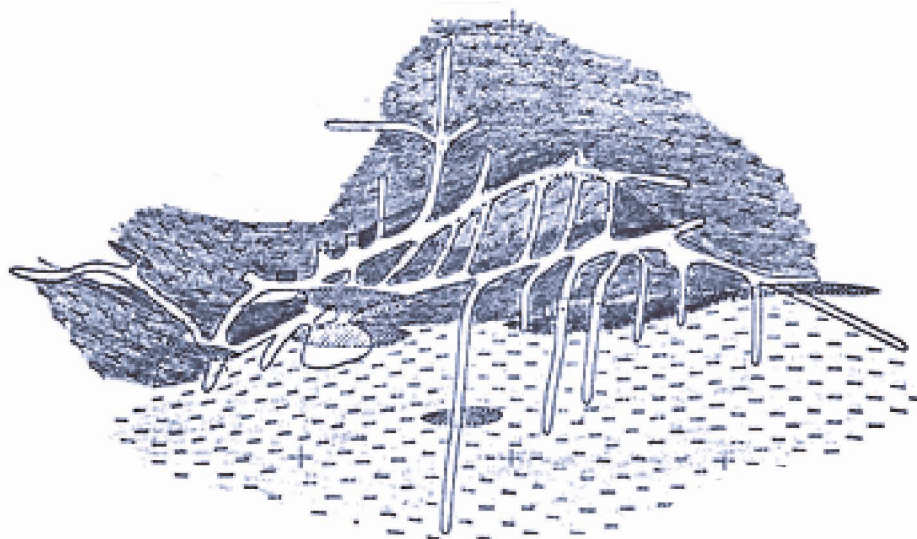

Rikastamolaboratorion henkilökuntaa. Takana näkyy puurakenteita, joiden avulla rikastusprosessissa syntyynyttä kvartsipitoista hiekkaa kuljetettiin läheiselle lammelle, joka täyttyi kokonaan jättehiekasta. Rikastamo ei ole säilynyt, mutta hiekkadyynit ovat yhä nähtävissä.

Nykyisin jättehiekkavallit ovat tasoittuneet kentäksi, jota käytetään tapahtumien aikaan pysäköintipaikkana. Dyyneillä on pelattu muun muassa maineikas Mätäsvaara vastaan Muu maailma -jalkapallo-ottelu. Hiekkaa on yritetty hyödyntää teollisuudessa, mutta kannattavia tuloksia ei ole saatu. Viimeaikaisissa tutkimuksissa selvinneiden mahdollisesti korkeiden hiekan metallipitoisuuksien vuoksi maaperän puhdistamistarvetta on selvitetty.

KAIVOSTUNNELIT 60 M & 100 M TASOILLA 1945

PINKKI GRANIITTI

HARMAA GNEISSI

TEKTONISOITUNUT GNEISSI

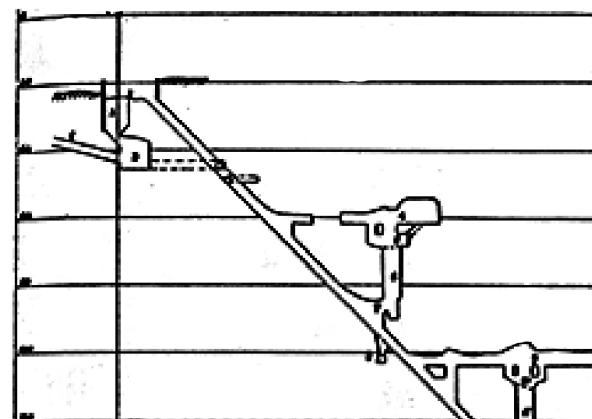

"LEOPARDIKIVI"

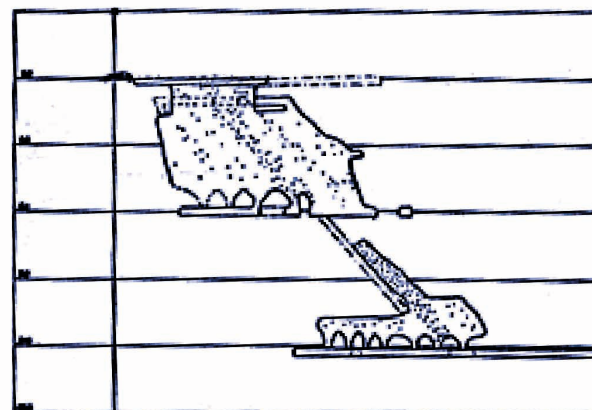

MOLYBDEENIPITOISUUKSIA

Molybdeeni ei tietenkään ollut ainoa maaperän sisältämä kiviaines, vaan tunnelit joutuivat seurailemaan rikkaimpia molybdeenisuonia. Koska näissäkään molybdeenin pitoisuus ei ollut erityisen korkea, oli maanpäällinen rikastusprosessi myös tärkeässä roolissa.

Eri tasoilta nouseva hissikuilu, jota käytettiin malmin nostamisessa.

Louhos eteni tasoittain molybdeenisuonten rikkaita kohtia seuraten. Tasolta toiselle siirryttiin 45:n asteen kulmissa. 60 m ja 100 m syvyyksien tunnelitasot olivat radoitettu kaivosvaunuille (kuva s. 21).

LÄHTEET & AINEISTOT Alvar Aalto Säätiön arkistot / Kaivosnäyttelyarkistot / Kranck 1945: *Molybdenum deposit at Mätäsvaara in Carelia (E Finland)* / Littunen 1984: *Mätäsvaara selvitys* / Maanmittauslaitoksen tiedot 2018 / Matasvaaran-kaivos.fi & muut Juha Tolvasen kokoelmat / Museoviraston 2009 RKY-kohteet, www.rky.fi / Puittinen 1990: *Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo* / Zeidler 1949: *Om gruvdriften i Mätäsvaara åren 1940–1947*. **VALOKUVAT & GRAAFISET PIIRROKSET** Kankaanpää / Lindroos / Nevalainen / Saarelainen / Suuronen / Zeidler / Kylänäyttelyn arkistot (osa kuvaajista tuntemattomia). **KENTTÄAINEISTOT** Anni Suuronen, kenttäpäiväkirjat 2018 & 2019 / KUOMA — Jyväskylän yliopiston kulttuuriympäristön tutkimuksen maisteriohjelman keräämät kenttätiedot & aineistot 2018–2019.

Tämä on opas retkeilykierrokselle
Mätäsvaaran vanhaan kaivoskylään.
Alue on Museoviraston suojelualueeksi
nimeämä luontoa, kaivosrakenteita ja
Alvar Aallon suunnittelemaa arkkitehtuuria sisältävä kesäretkeilykohde.
Mätäsvaaran kaivoslaguuni on tunnettu
myös Lieksan Vaskiviikon konserttipaikkana.

LIEKSA
MISSÄ KORPI SIELLÄ KULTA